

JAMIYAT HAYOTIDA MUZEYLARNING IJTIMOIIY-MADANIY AHAMIYATI: NAZARIY-METODOLOGIK TAHLIL VA O‘ZBEKISTON TAJRIBASI

Abduraximov Asrorbek

Muzey ilmiy xodimi, Namangan viloyati tarixi va madaniyati davlat muzeyi,

Namangan shahri, O‘zbekiston

Orsid: 0009-0008-4226-6356

asrorbekabduraximov2703@gmail.com

To‘ramirzayev Rustamjon

Muzey ilmiy xodimi, Namangan viloyati tarixi va madaniyati davlat muzeyi,

Namangan shahri, O‘zbekiston

Annotatsiya. Maqolada muzeyning jamiyat hayotidagi o‘rni ijtimoiy xotira, madaniy identiklik, uzluksiz ta’lim, ijtimoiy kapital va madaniy-iqtisodiy rivojlanish nuqtayi nazaridan tizimli tahlil qilinadi. Xalqaro muzeylar kengashi (ICOM) tomonidan 2022-yilda qabul qilingan yangi ta’rif, YUNESKOning 2015-yilgi tavsiyasi hamda “yangi muzeyshunoslik” yo‘nalishidagi tadqiqotlar asosida muzeyning zamonaviy ijtimoiy funksiyalari modeli taklif etiladi. O‘zbekiston Respublikasida muzey sohasining me‘yoriy-huquqiy asoslari va 2021–2025-yillardagi statistik ko‘rsatkichlari qiyosiy tahlil qilinib, muzeylarning ijtimoiy samaradorligini oshirish bo‘yicha ilmiy asoslangan taklif va tavsiyalar ishlab chiqilgan.

Kalit so‘zlar: muzey, ijtimoiy xotira, madaniy meros, milliy identiklik, muzey pedagogikasi, ijtimoiy kapital, madaniy turizm, raqamlashtirish, inklyuzivlik.

Аннотация. В статье проводится системный анализ роли музея в жизни общества с точки зрения социальной памяти, культурной идентичности, непрерывного образования, социального капитала и культурно-экономического развития. На основе нового определения музея, принятого Международным советом музеев (ICOM) в 2022 году, Рекомендации ЮНЕСКО 2015 года и исследований в русле «новой музеологии» предложена модель современных социальных функций музея. Проанализированы нормативно-правовые основы музейной сферы Республики Узбекистан и статистические показатели за 2021–2025 годы, разработаны научно обоснованные предложения по повышению социальной эффективности музеев.

Ключевые слова: музей, социальная память, культурное наследие, национальная идентичность, музейная педагогика, социальный капитал, культурный туризм, цифровизация, инклюзивность.

Abstract. *The article offers a systematic analysis of the role of the museum in society from the perspectives of social memory, cultural identity, lifelong learning, social capital and cultural-economic development. Drawing on the museum definition adopted by the International Council of Museums (ICOM) in 2022, the 2015 UNESCO Recommendation and research in the field of “new museology”, the authors propose a model of the contemporary social functions of the museum. The legal framework of the museum sector of the Republic of Uzbekistan and its statistical indicators for 2021–2025 are analysed comparatively, and evidence-based proposals for increasing the social effectiveness of museums are formulated.*

Keywords: *museum, social memory, cultural heritage, national identity, museum pedagogy, social capital, cultural tourism, digitalisation, inclusiveness.*

KIRISH

XXI asrda muzey o‘zining an’anaviy “noyob buyumlar xazinasi” qiyofasidan tobora uzoqlashib, jamiyat bilan faol muloqot qiluvchi, ijtimoiy jarayonlarga ta’sir ko‘rsatuvchi ochiq institutga aylanmoqda. Globallashuv, axborot oqimining keskin ortishi, ommaviy madaniyatning unifikatsiyalovchi ta’siri sharoitida xalqlarning tarixiy xotirasini asrash, avlodlar o‘rtasidagi madaniy vorislikni ta’minlash va shaxsning ma’naviy immunitetini mustahkamlash masalalari alohida dolzarblik kasb etmoqda. Aynan shu vazifalarni hal etishda muzey o‘ziga xos, boshqa ijtimoiy institutlar bilan almashtirib bo‘lmaydigan o‘rin egallaydi: u moddiy va nomoddiy merosning asl nusxalari orqali o‘tmish haqidagi bilimni bevosita, hissiy va aqliy idrok birligida yetkazadi.

Muzey hodisasiga xalqaro hamjamiyat munosabatining o‘zgargani ham shundan dalolat beradi. Xalqaro muzeylar kengashi (ICOM) 2022-yil 24-avgustda Pragada bo‘lib o‘tgan Bosh konferensiyada muzeyning yangi ta’rifini qabul qildi. Unga ko‘ra, muzey — jamiyat xizmatidagi, notijorat, doimiy faoliyat ko‘rsatuvchi muassasa bo‘lib, u moddiy va nomoddiy merosni tadqiq etadi, to‘playdi, saqlaydi, talqin qiladi va namoyish etadi; ochiq, inklyuziv, xilma-xillik va barqarorlikka yo‘naltirilgan holda, jamoalar ishtirokida ta’lim, zavq, mulohaza va bilim almashinuvi imkoniyatlarini yaratadi [7]. Mazkur ta’rif 18 oy davom etgan ishtirokchilik jarayoni natijasi bo‘lib, ovoz berishda 92,41 foiz qo‘llab-quvvatlangan. Ta’rifdagi “jamiyat xizmatida” iborasi muzeyning ijtimoiy missiyasini uning asosiy belgisi darajasiga ko‘targanini ko‘rsatadi.

O‘zbekistonda ham so‘nggi yillarda muzey sohasiga davlat siyosati darajasida e’tibor kuchaydi. Moddiy madaniy meros obyektlarini muhofaza qilish tizimini isloh etish [3], madaniy meros sohasida davlat boshqaruvini takomillashtirish [4] hamda “Yangi O‘zbekiston” taraqqiyot strategiyasida ma’naviy-ma’rifiy sohaga ustuvorlik berilishi [5; 6] muzeylarning ijtimoiy vazifalarini ilmiy jihatdan qayta anglashni taqozo etmoqda. Shu bilan

birga, mahalliy ilmiy adabiyotda muzeylar ko‘proq tarixiy-xronologik yoki tashkiliy-huquqiy jihatdan o‘rganilgan, ularning jamiyatdagi ko‘p qirrali ijtimoiy funksiyalarini kompleks, sotsiologik-madaniyatshunoslik nuqtayi nazaridan tahlil qiluvchi tadqiqotlar yetarli emas.

Tadqiqotning maqsadi - muzeylarning jamiyat hayotidagi ahamiyatini zamonaviy nazariy yondashuvlar asosida tizimlashtirish, ularning ijtimoiy funksiyalari modelini ishlab chiqish va O‘zbekiston tajribasi misolida muzeylar ijtimoiy samaradorligini oshirish yo‘llarini asoslashdan iborat. Ushbu maqsadga erishish uchun quyidagi vazifalar belgilandi: muzey ijtimoiy roli haqidagi asosiy nazariy konsepsiyalarni tahlil qilish; muzeyning zamonaviy ijtimoiy funksiyalarini tasniflash; O‘zbekiston muzey sohasining me‘yoriy-huquqiy asoslari va statistik ko‘rsatkichlarini baholash; sohani rivojlantirish bo‘yicha amaliy tavsiyalar ishlab chiqish.

MAVZUGA OID ADABIYOTLAR TAHLILI

Muzeyning jamiyatdagi o‘rni haqidagi ilmiy qarashlarni shartli ravishda uch bosqichga ajratish mumkin. Birinchi, kolleksiyaga yo‘naltirilgan paradigmadagi muzey eng avvalo buyumlarni to‘plash, saqlash va ilmiy tavsiflash markazi sifatida talqin etilgan. Rus muzeyshunoslik maktabi vakillari T.Yu. Yureneva va L.M. Shlyaxina asarlarida muzeyning hujjatlashtirish, saqlash va ta‘lim-tarbiya funksiyalari klassik tarzda tizimlashtirilgan bo‘lib, muzey predmeti “ijtimoiy axborot tashuvchisi” sifatida qoraladi [21; 22]. Ushbu yondashuv bugungi kunda ham muzey faoliyatining fundamental asosi bo‘lib qolmoqda.

Ikkinchi, tanqidiy bosqich XX asrning ikkinchi yarmida shakllandi. P. Burdye va A. Darbel Yevropa san‘at muzeylari tashrif buyuruvchilarini o‘rganib, muzeyga qatnash madaniy kapital va ta‘lim darajasiga bog‘liqligini, ya‘ni muzey ijtimoiy tengsizlikni qayta ishlab chiqarishi mumkinligini ko‘rsatdi [11]. T. Bennett muzeyni XIX asrda shakllangan “ko‘rgazmalar kompleksi” sifatida tahlil qilib, uning fuqarolarni tarbiyalash va davlat mafkurasini ifodalash vositasi bo‘lganini asoslab berdi [9]. K. Dankan esa muzey makonini o‘ziga xos “fuqarolik marosimi” sifatida talqin etdi [10]. P. Vergo tahriri ostida nashr etilgan to‘plam “yangi muzeyshunoslik” atamasini ilmiy muomalaga kiritib, e‘tiborni buyumlardan muzey maqsadlari va jamiyat bilan munosabatlariga ko‘chirdi [12].

Uchinchi, tashrif buyuruvchiga va jamiyatga yo‘naltirilgan bosqichda muzeyning ijtimoiy foydasi markaziy masalaga aylandi. S. Vayl muzey o‘zining kolleksiyasi bilan emas, balki jamiyat hayotida yaratayotgan ijobiy o‘zgarishlar bilan baholanishi lozimligini ilgari surdi [16]. E. Huper-Grinxill muzey kommunikatsiyasini interpretatsiya jarayoni sifatida tahlil qildi [13], J. Xeyn muzeyda o‘qitishning konstruktivistik modelini asosladi [14], J. Falk va L. Dirking esa tashrif tajribasini shaxsiy, ijtimoiy-madaniy va fizik kontekstlar o‘zaro ta‘siri sifatida izohlovchi kontekstual modelni taklif qildi [15]. R. Sandell, L. Silverman va R. Jeyns tadqiqotlarida muzeyning ijtimoiy inklyuziya, kamsitishga qarshi kurash, ruhiy salomatlik va

global muammolarni hal etishdagi imkoniyatlari ochib berildi [17; 18; 20]. N. Saymon “ishtirokchi muzey” konsepsiyasini ishlab chiqib, tashrif buyuruvchini passiv tomoshabindan hammuallifga aylantirish amaliyotini asosladi [19].

Ijtimoiy xotira nazariyasi muzeyni tushunishda muhim metodologik tayanch bo‘lib xizmat qiladi. M. Xalbvaks jamoaviy xotiraning ijtimoiy ramkalar orqali shakllanishini ko‘rsatgan bo‘lsa [27], P. Nora jamiyatning tarixiy xotirasi moddiylashgan “xotira joylari” konsepsiyasini taklif etdi [28]; muzeylar aynan shunday joylarning eng institutsionallashtirilgan shaklidir. B. Anderson millatni “tasavvurdagi hamjamiyat” sifatida talqin qilib, uni shakllantirishda muzey, xarita va aholi ro‘yxati kabi institutlarning rolini ta’kidladi [29]. R. Patnemning ijtimoiy kapital nazariyasi esa madaniyat muassasalarini fuqarolar o‘rtasidagi ishonch va hamkorlik tarmoqlarini mustahkamlovchi makon sifatida ko‘rish imkonini beradi [30].

O‘zbekiston muzeyshunosligida mustaqillik yillarida muzey ishining me’yoriy-huquqiy asoslari, muzeylar tarixi va ekspozitsiyalarni yangilash masalalari faol o‘rganilmoqda. Xususan, O‘zR FA O‘zbekiston tarixi davlat muzeyi tomonidan o‘tkazilgan “Muzeylar: an’ana, novatsiya va renovatsiya integratsiyasida” xalqaro ilmiy-amaliy anjuman materiallarida muzeylarni xalqaro talablarga moslashtirish, ularning ijtimoiy-ma’naviy hayotdagi o‘rni masalalari ko‘tarilgan [26]. Biroq mavjud ishlarda xalqaro nazariy yondashuvlar bilan milliy amaliyotni uyg‘unlashtirgan, muzeyning ijtimoiy funksiyalarini o‘lchanadigan ko‘rsatkichlar bilan bog‘lagan kompleks tadqiqotlar hali kam. Ushbu maqola mazkur bo‘shliqni qisman to‘ldirishga qaratilgan.

TADQIQOT METODOLOGIYASI

Tadqiqotda tizimli-funksional yondashuv asosiy metodologik tamoyil sifatida qo‘llanildi: muzey jamiyatning ijtimoiy-madaniy tizimi tarkibidagi institut sifatida, uning funksiyalari esa ushbu tizim ehtiyojlari bilan o‘zaro bog‘liqlikda ko‘rib chiqildi. Shuningdek, nazariy-qiyosiy tahlil (xalqaro va milliy ilmiy maktablar konsepsiyalarini taqqoslash), me’yoriy-huquqiy hujjatlarni kontent-tahlil qilish, ikkilamchi statistik ma’lumotlarni tahlil qilish (O‘zbekiston Respublikasi Milliy statistika qo‘mitasi va Madaniy meros agentligining 2021–2025-yillarga oid rasmiy ma’lumotlari [23–25]) hamda tipologiyalash va modellashtirish usullaridan foydalanildi. Statistik ma’lumotlar turli manbalarda hisoblash metodikasi (filiallar hisobga olinishi, davlat va nodavlat muzeylar qamrovi) bilan farqlanishini inobatga olib, ular manbasi ko‘rsatilgan holda alohida keltirildi.

TAHLIL VA NATIJALAR

1. Muzeyning zamonaviy ijtimoiy funksiyalari modeli. Adabiyotlar tahlili va ICOM ta’rifi tarkibiy qismlarini umumlashtirish asosida muzeyning jamiyat hayotidagi ahamiyatini yetti asosiy funktsiya orqali ifodalash mumkin (1-jadval). Ushbu model an’anaviy “saqlash —

o‘rganish — namoyish” uchligini inkor etmaydi, balki uni ijtimoiy natijalar bilan to‘ldiradi va har bir funktsiya uchun baholash ko‘rsatkichlarini belgilaydi.

1-jadval

Muzeyning zamonaviy ijtimoiy funksiyalari va ularni baholash ko‘rsatkichlari

Funksiya	Mazmuni	Baholash ko‘rsatkichlari (indikatorlar)
1. Ijtimoiy xotira va merosni saqlash	Moddiy va nomoddiy merosni to‘plash, konservatsiya qilish, ilmiy hujjatlashtirish; tarixiy uzluksizlikni ta‘minlash	Fond hajmi; elektron hisobga olingan ashyolar ulushi; restavratsiya qilingan buyumlar soni
2. Ilmiy-tadqiqot	Kolleksiyalarni ilmiy o‘rganish, atributsiya, nashrlar, arxeologik va etnografik tadqiqotlar	Ilmiy nashrlar, konferensiyalar, xalqaro loyihalar soni
3. Ta‘lim-tarbiya (muzey pedagogikasi)	Formal va noformal ta‘limni to‘ldirish, uzluksiz ta‘lim, tarixiy tafakkurni rivojlantirish	O‘quvchi va talabalar tashrifi ulushi; ta‘lim dasturlari soni va qamrovi
4. Identiklik va ma‘naviy-tarbiyaviy	Milliy va fuqarolik o‘zligini anglash, vatanparvarlik, madaniyatlararo bag‘rikenglikni shakllantirish	Sotsiologik so‘rovnomalar natijalari; tematik ko‘rgazmalar soni
5. Kommunikativ va ijtimoiy integratsiya	Turli ijtimoiy guruhlar muloqoti makoni; inklyuziya; ijtimoiy kapitalni mustahkamlash	Imkoniyati cheklangan shaxslar uchun moslashtirilgan dasturlar; hamjamiyat loyihalari
6. Rekreatsion-estetik	Bo‘sh vaqtni mazmunli o‘tkazish, estetik did, emotsional farovonlik	Takroriy tashriflar; tashrif buyuruvchilar mamnuniyati indeksi
7. Iqtisodiy va turistik	Madaniy turizm, ijodiy industriya, hududiy brend, bandlik	Xorijiy tashrif buyuruvchilar; pullik xizmatlar daromadi; muzey-shop mahsulotlari

Modelning muhim jihati shundaki, funksiyalar o‘zaro bog‘liq va bir-birini kuchaytiradi. Masalan, sifatli ilmiy tadqiqot (2-funksiya) ekspozitsiyaning ishonchliligini ta‘minlaydi va shu orqali ta‘limiy (3-funksiya) hamda identiklikni shakllantiruvchi (4-funksiya) ta‘sirni oshiradi; o‘z navbatida, jozibador ekspozitsiya turistik oqimni (7-funksiya) ko‘paytirib,

muzeyning saqlash funksiyasini moliyalash uchun qo‘shimcha manba yaratadi. Aksincha, faqat iqtisodiy funksiyaga haddan tashqari urg‘u berish muzeyni ko‘ngilochar attraksionga aylantirish va uning ilmiy-ma‘rifiy missiyasini zaiflashtirish xavfini tug‘diradi. Shu sababli muzey siyosatida funksiyalar muvozanatini saqlash muhim metodologik talab hisoblanadi.

2. Muzey ijtimoiy xotira va identiklik instituti sifatida. Jamoaviy xotira tabiiy ravishda avloddan-avlodga o‘tib boruvchi og‘zaki an‘ana sifatida mavjud bo‘lgan jamiyatlardan farqli o‘laroq, zamonaviy urbanizatsiyalashgan jamiyatda xotira tobora institutsional tashuvchilarga — arxiv, kutubxona va ayniqsa muzeyga tayanadi [27; 28]. Muzey ashyosi tarixiy haqiqatning moddiy guvohi sifatida o‘tmish haqidagi tasavvurlarni “autentiklik” bilan ta‘minlaydi. Bu esa, ayniqsa, raqamli muhitda soxta va tasdiqlanmagan axborot ko‘paygan sharoitda muzeyni jamiyat uchun ishonchli bilim manbayiga aylantiradi. O‘zbekiston misolida Afrosiyob, Termiz, Buxoro, Xiva kabi qadimiy madaniyat markazlariga oid kolleksiyalar xalqning ko‘p ming yillik davlatchilik va ilm-fan an‘analarini ko‘rgazmali isbotlaydi, milliy o‘zlikni anglashning ilmiy asosini yaratadi.

Shu bilan birga, zamonaviy muzeyshunoslik identiklikni yopiq va bir xil emas, balki ochiq va ko‘p qatlamli tushuncha sifatida talqin qilishni taklif etadi [17]. O‘zbekiston singari ko‘p millatli jamiyatda muzey turli etnik va madaniy guruhlarning umumiy tarixga qo‘shgan hissasini aks ettirish orqali fuqarolik birdamligi va millatlararo totuvlikni mustahkamlashga xizmat qiladi. Bu esa muzeyning mafkuraviy emas, balki gumanistik tarbiyaviy salohiyatini namoyon qiladi.

3. Ta‘limiy funksiya va muzey pedagogikasi. Konstruktivistik o‘qitish nazariyasiga ko‘ra, bilim tayyor holda uzatilmaydi, balki o‘quvchining faol faoliyati va shaxsiy tajribasi asosida quriladi [14]. Muzey bu jarayon uchun noyob muhitni taqdim etadi: asl buyum bilan bevosita muloqot, ko‘p sensorli idrok, erkin tanlov va ijtimoiy o‘zaro ta‘sir. Falk va Dirking modeliga ko‘ra, muzeydan olingan taassurot va bilimlar uzoq muddat saqlanib qoladi hamda keyingi hayotiy tajriba bilan boyib boradi [15]. Ta‘lim tizimi bilan integratsiya muzey ta‘limiy funksiyasining asosiy shartidir. Tarix, geografiya, adabiyot, tabiiy fanlar va hatto matematika darslarini muzey ekspozitsiyasi asosida tashkil etish (masalan, qadimgi o‘lchov birliklari, astronomik asboblari, me‘moriy geometrik naqshlar orqali) fanlararo aloqadorlikni kuchaytiradi va o‘quvchilarning tadqiqotchilik ko‘nikmalarini rivojlantiradi. Statistik ma‘lumotlarda tashrif buyuruvchilar tarkibida umumta‘lim maktablari o‘quvchilari va talabalar alohida qayd etilishi [23] ham ushbu yo‘nalishning ahamiyatini ko‘rsatadi.

4. Ijtimoiy integratsiya va ijtimoiy kapital. Patnem nazariyasi nuqtayi nazaridan, muzey turli yosh, kasb va ijtimoiy qatlam vakillarini umumiy qadriyatlar atrofida birlashtiruvchi “uchinchi makon” vazifasini bajaradi [30]. Silverman va Sandell tadqiqotlari muzeylarning yolg‘izlikni kamaytirish, keksalar va imkoniyati cheklangan shaxslarni jamiyat hayotiga jalb

etish, ijtimoiy stereotiplarni yengishdagi samaradorligini empirik dalillar bilan asoslaydi [17; 18]. YUNESKOning 2015-yilgi tavsiyasi ham a’zo davlatlarni muzeylarning ijtimoiy rolini, xususan, ularning ta’lim, ijtimoiy uyg’unlik va barqaror rivojlanishga qo’shayotgan hissasini qo’llab-quvvatlashga chaqiradi [8]. Burdye tomonidan qayd etilgan madaniy tengsizlik muammosi [11] esa muzeylar oldiga qulaylik (narx, transport, axborot, fizik muhit) va inklyuzivlikni ta’minlash vazifasini qo’yadi.

5. O‘zbekiston muzey sohasining me’yoriy-huquqiy asoslari. Sohaning huquqiy poydevori “Muzeylar to’g’risida”gi O‘zbekiston Respublikasi Qonuni hisoblanadi [1]. Uni amalga oshirish maqsadida Vazirlar Mahkamasining 2010-yil 12-apreldagi 68-son qarori bilan tegishli normativ hujjatlar tasdiqlangan [2]. 2021-yil 26-noyabrdagi O‘RQ-732-son Qonun bilan Qonunga qo’shimchalar kiritilib, davlat muzeylari va moddiy madaniy meros obyektlariga pullik xizmatlar ko’rsatish imkoniyati kengaytirildi [1]. Prezidentning 2018-yil 19-dekabrdagi PQ-4068-son qarori moddiy madaniy meros obyektlarini muhofaza qilish tizimini tubdan takomillashtirishga, bir qator davlat muzey-qo’riqxonalarini tashkil etishga asos bo’ldi [3]. 2021-yil 6-apreldagi PF-6199-son Farmon esa turizm, sport va madaniy meros sohalarida davlat boshqaruvini qayta tashkil etib, davlat muzeylari, muzey-qo’riqxonalar va uy-muzeylarni Madaniy meros agentligi tasarrufiga o’tkazdi [4]. Mazkur hujjatlar tahlili davlat siyosatida muzeylarga munosabat “saqlash obyekti”dan “ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanish resursi”ga tomon o’zgarayotganini ko’rsatadi.

6. Statistik ko’rsatkichlar tahlili. Milliy statistika qo’mitasi ma’lumotlariga ko’ra, mamlakatdagi muzeylar soni (filiallarni qo’shgan holda) 2021–2023-yillarda o’sib borib, so’nggi ikki yilda barqarorlashgan (2-jadval).

2-jadval

O‘zbekiston Respublikasida muzeylar faoliyatining asosiy ko’rsatkichlari (2021–2025-yillar)

Yil	Muzeylar soni (filiallar bilan), birlik	Tashriflar soni, ming kishi	Manba
2021	127	—	[24]
2022	134	—	[24]
2023	140	5 711,2	[24; 31]
2024	138	4 782,6	[23; 24]
2025	137	6 102,2*	[24; 25]

Jadval ma’lumotlari quyidagi xulosalarni chiqarish imkonini beradi. Birinchidan, 2021–2023-yillarda muzeylar tarmog’i 10 foizdan ortiq kengaygan bo’lib, bu yangi muzeylar tashkil etilishi va mavjudlarining qayta tashkil qilinishi bilan bog’liq. Ikkinchidan, tashriflar dinamikasi tebranuvchan xarakterga ega: 2024-yilda pasayish kuzatilgan bo’lsa, Madaniy

meros agentligi ma'lumotlariga ko'ra 2025-yilda uning tasarrufidagi muzeylarga 6,1 mln dan ortiq mahalliy va xorijiy sayyoh tashrif buyurgan va bu ko'rsatkich oldingi yilga nisbatan 12,5 foizga oshgan [25]. Uchinchidan, 2025-yil 1-yanvar holatiga ko'ra muzeylar asosiy fondidagi eksponatlar soni 2,7 mln taga yetgan [32], 2025-yilda esa davlat muzeylarida elektron identifikatsiya qilinadigan muzey ashyolari va kolleksiyalar soni 500 mingga yetkazilgan [25]. Bu fondlarni raqamlashtirish jarayoni boshlangan, biroq hali to'liq qamrovga erishilmaganidan dalolat beradi.

Statistik tahlil yana bir muhim muammoni ham ko'rsatadi: turli idoralar ma'lumotlari metodik jihatdan to'liq muvofiqlashtirilmagan. Bu muzeylar ijtimoiy samaradorligini ob'ektiv baholashni qiyinlashtiradi. Bundan tashqari, rasmiy statistika asosan miqdoriy (tashriflar, muzeylar soni) ko'rsatkichlarga tayanadi; ta'limiy dasturlar qamrovi, tashrif buyuruvchilar mamnuniyati, ijtimoiy guruhlar bo'yicha qulaylik kabi sifat ko'rsatkichlari muntazam kuzatilmaydi. 1-jadvalda taklif etilgan indikatorlar tizimi aynan shu bo'shliqni to'ldirishga qaratilgan.

MUHOKAMA

Olingan natijalar xalqaro tadqiqotlarda qayd etilgan umumiy tendensiyaning — muzeyning “nimaga egaligi”dan “jamiyat uchun nima qilayotgani”ga urg'u ko'chishini [16] O'zbekiston kontekstida ham tasdiqlaydi. Biroq bu jarayon bir qator ziddiyatlarni yuzaga keltiradi. Birinchi ziddiyat - saqlash va foydalanish o'rtasida: tashriflarning ko'payishi va pullik xizmatlarning kengayishi kolleksiyalarning xavfsizligi va konservatsiya talablari bilan muvozanatlashtirilishi lozim. Qonunchilikda muzey hududida uning maqsadiga zid yoki ashyolar saqlanishiga salbiy ta'sir ko'rsatuvchi faoliyatni cheklash masalasining muhokama qilinayotgani ham shu ziddiyatni aks ettiradi.

Ikkinchi ziddiyat - turistik va mahalliy auditoriya o'rtasida. Yirik tarixiy shaharlardagi muzeylar asosan xorijiy sayyohlarga yo'naltirilgan bo'lsa, ko'plab tuman va shaharlarda aholining muzeyga bo'lgan muntazam ehtiyoji to'liq qondirilmayapti. Burdye qayd etgan madaniy kapital tengsizligi [11] hududiy tengsizlik shaklida namoyon bo'lishi mumkin. Shu nuqtayi nazardan, ko'chma ko'rgazmalar, maktab muzeylari, virtual ekskursiyalar va mahalla bilan hamkorlik dasturlari muzey xizmatlaridan teng foydalanishni ta'minlashning samarali vositalari bo'la oladi.

Uchinchisi ziddiyat - raqamlashtirish va autentiklik o'rtasida. Raqamli texnologiyalar muzey auditoriyasini keskin kengaytiradi, kolleksiyalarni dunyo miqyosida ochiq qiladi va ilmiy tadqiqotlarni osonlashtiradi. Ammo virtual nusxa asl buyum bilan bevosita uchrashuvning hissiy va kognitiv ta'sirini to'liq almashtira olmaydi. Shu sababli raqamlashtirish muzeyga tashrifning o'rnini bosuvchi emas, balki unga qiziqish uyg'otuvchi va uni chuqurlashtiruvchi vosita sifatida qaralishi kerak. Saymonning ishtirokchi muzey

konsepsiyasi [19] bu borada raqamli platformalarni tashrif buyuruvchilar ijodkorligi va fikr almashinuvi maydoniga aylantirish imkoniyatini ko‘rsatadi.

Va nihoyat, muzeyning ijtimoiy rolini kengaytirish uning ilmiy-ma‘rifiy tabiatini zaiflashtirmasligi lozim. Jeyns ogohlantirganidek, jamiyat muammolariga befarq bo‘lmaslik bilan birga muzey o‘zining eng qimmatli kapitali — ilmiy ishonchlilik va xolislikni asrashi shart [20]. Aynan shu xususiyat muzeyni axborot shovqini ko‘paygan zamonaviy jamiyatda tarixiy haqiqatning ishonchli kafolatchisiga aylantiradi.

XULOSA VA TAKLIFLAR

O‘tkazilgan tadqiqot natijasida quyidagi xulosalarga kelindi. Birinchidan, zamonaviy muzey jamiyat xizmatidagi ko‘p funksiyali ijtimoiy institut bo‘lib, uning ahamiyati yetti o‘zaro bog‘liq funksiya — xotirani saqlash, ilmiy-tadqiqot, ta‘lim-tarbiya, identiklikni shakllantirish, ijtimoiy integratsiya, rekreatsion-estetik va iqtisodiy-turistik funksiyalar orqali namoyon bo‘ladi. Ikkinchidan, muzey ijtimoiy xotiraning institutsional tashuvchisi sifatida milliy va fuqarolik identikligini mustahkamlash, avlodlararo madaniy vorislikni ta‘minlashda o‘rnini bosib bo‘lmaydigan rol o‘ynaydi. Uchinchidan, O‘zbekistonda muzey sohasining me‘yoriy-huquqiy bazasi izchil takomillashib, davlat siyosatida muzeylar ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanish resursi sifatida e‘tirof etilmoqda; muzeylar tarmog‘i kengayib, tashriflar soni yuqori darajada saqlanmoqda. To‘rtinchidan, muzeylar faoliyatini baholashda sifat ko‘rsatkichlarining yetishmasligi, idoralararo statistik ma‘lumotlarning to‘liq muvofiqlashtirilmagani va hududiy qulaylikdagi farqlar sohaning asosiy muammolari sifatida aniqlandi.

Tadqiqot natijalariga asoslanib, quyidagi takliflar ilgari suriladi:

1) muzeylar faoliyatini baholashning miqdoriy va sifat ko‘rsatkichlarini o‘z ichiga olgan yagona indikatorlar tizimini (1-jadval asosida) ishlab chiqish va Milliy statistika qo‘mitasi hamda Madaniy meros agentligi metodikalarini muvofiqlashtirish;

2) umumta‘lim maktablari, kasb-hunar va oliy ta‘lim muassasalarining o‘quv rejalariga muzeyda o‘tkaziladigan fanlararo mashg‘ulotlarni tizimli kiritish, muzey pedagoglari tayyorlash va malakasini oshirish tizimini kengaytirish;

3) imkoniyati cheklangan shaxslar, keksalar va chekka hududlar aholisi uchun moslashtirilgan dasturlar, ko‘chma ko‘rgazmalar va imtiyozli tashrif tizimini joriy etish;

4) muzey fondlarini to‘liq raqamlashtirish, yagona ochiq elektron katalog va ko‘p tilli virtual ekspozitsiyalarni yaratish orqali kolleksiyalarning ilmiy va jamoatchilik uchun ochiqligini ta‘minlash;

5) muzeylarning mahalla, nodavlat notijorat tashkilotlari va ijodiy industriya subyektlari bilan hamkorlikdagi ishtirokchilik loyihalarini qo‘llab-quvvatlash;

6) tashrif buyuruvchilar ehtiyojlari va mamnuniyatini muntazam sotsiologik o‘rganib borish, natijalarni ekspozitsiya va xizmatlarni rivojlantirishda inobatga olish.

Taklif etilgan chora-tadbirlarning amalga oshirilishi muzeylarning jamiyat hayotidagi ijtimoiy-madaniy ta’sirini kuchaytirishga, ularni nafaqat o‘tmish xazinasini, balki kelajakni shakllantiruvchi ma’rifat markaziga aylantirishga xizmat qiladi. Kelgusi tadqiqotlarda taklif etilgan indikatorlar tizimini O‘zbekistonning muayyan muzeylari misolida empirik sinovdan o‘tkazish maqsadga muvofiq.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. O‘zbekiston Respublikasining “Muzeylar to‘g‘risida”gi Qonuni (2021-yil 26-noyabrdagi O‘RQ-732-son Qonun bilan kiritilgan qo‘shimchalar bilan) // Qonunchilik ma’lumotlari milliy bazasi. – URL: <https://lex.uz/acts/1391728>
2. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2010-yil 12-apreldagi “O‘zbekiston Respublikasining “Muzeylar to‘g‘risida”gi Qonunini ro‘yobga chiqarish uchun zarur bo‘lgan normativ-huquqiy hujjatlarni tasdiqlash haqida”gi 68-son qarori // lex.uz.
3. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018-yil 19-dekabrdagi “Moddiy madaniy meros obyektlarini muhofaza qilish sohasidagi faoliyatni tubdan takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi PQ-4068-son qarori // lex.uz.
4. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2021-yil 6-apreldagi “Turizm, sport va madaniy meros sohalarida davlat boshqaruvi tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi PF-6199-son Farmoni // lex.uz.
5. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 28-yanvardagi “2022–2026-yillarga mo‘ljallangan Yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to‘g‘risida”gi PF-60-son Farmoni // lex.uz.
6. Mirziyoyev Sh.M. Yangi O‘zbekiston strategiyasi. – Toshkent: O‘zbekiston, 2021. – 464 b.
7. ICOM. Museum Definition / Extraordinary General Assembly of ICOM, Prague, 24 August 2022. – URL: <https://icom.museum/en/resources/standards-guidelines/museum-definition/>
8. UNESCO. Recommendation concerning the Protection and Promotion of Museums and Collections, their Diversity and their Role in Society. – Paris: UNESCO, 2015.
9. Bennett T. The Birth of the Museum: History, Theory, Politics. – London; New York: Routledge, 1995. – 278 p.
10. Duncan C. Civilizing Rituals: Inside Public Art Museums. – London; New York: Routledge, 1995. – 178 p.

11. Bourdieu P., Darbel A. The Love of Art: European Art Museums and their Public. – Cambridge: Polity Press, 1991. – 266 p.
12. Vergo P. (ed.) The New Museology. – London: Reaktion Books, 1989. – 230 p.
13. Hooper-Greenhill E. Museums and the Interpretation of Visual Culture. – London; New York: Routledge, 2000. – 216 p.
14. Hein G.E. Learning in the Museum. – London; New York: Routledge, 1998. – 203 p.
15. Falk J.H., Dierking L.D. The Museum Experience Revisited. – Walnut Creek, CA: Left Coast Press, 2013. – 416 p.
16. Weil S.E. Making Museums Matter. – Washington, DC: Smithsonian Institution Press, 2002. – 273 p.
17. Sandell R. Museums, Prejudice and the Reframing of Difference. – London; New York: Routledge, 2007. – 224 p.
18. Silverman L.H. The Social Work of Museums. – London; New York: Routledge, 2010. – 184 p.
19. Simon N. The Participatory Museum. – Santa Cruz, CA: Museum 2.0, 2010. – 388 p.
20. Janes R.R. Museums in a Troubled World: Renewal, Irrelevance or Collapse? – London; New York: Routledge, 2009. – 216 p.
21. Юренева Т.Ю. Музееведение: учебник для высшей школы. – М.: Академический проект, 2003. – 560 с.
22. Шляхтина Л.М. Основы музейного дела: теория и практика. – М.: Высшая школа, 2005. – 183 с.
23. O‘zbekiston Respublikasi Milliy statistika qo‘mitasi. O‘zbekiston Respublikasida madaniyat va san‘at muassasalari faoliyati: press-reliz. – Toshkent, 28.07.2025. – URL: <https://stat.uz>
24. O‘zbekiston Respublikasi Milliy statistika qo‘mitasi. O‘zbekiston Respublikasida madaniyat va san‘atning asosiy ko‘rsatkichlari (2025-yil uchun): press-reliz. – Toshkent, 30.07.2026. – URL: <https://stat.uz>
25. O‘zbekiston Respublikasi Madaniy meros agentligi. Muzeylar sohasida 2025-yilda amalga oshirilgan ishlar sarhisobi muhokama qilindi. – 13.01.2026. – URL: <https://gov.uz/oz/madaniymeros/news/view/119493>
26. Muzeylar: an‘ana, novatsiya va renovatsiya integratsiyasida: xalqaro ilmiy-amaliy anjuman to‘plami / mas‘ul muharrirlar: J.X. Ismailova, A.F. Ismailov, L.G. Levteyeva. – Toshkent: O‘zR FA O‘zbekiston tarixi davlat muzeyi, 2024. – 445 b.
27. Halbwachs M. Les cadres sociaux de la mémoire. – Paris: Félix Alcan, 1925. – 404 p.
28. Nora P. Between Memory and History: Les Lieux de Mémoire // Representations. – 1989. – No. 26. – P. 7–24.

29. Anderson B. Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism. – London: Verso, 1983. – 160 p.

30. Putnam R.D. Bowling Alone: The Collapse and Revival of American Community. – New York: Simon & Schuster, 2000. – 541 p.

31. O‘zbekiston Respublikasi Milliy statistika qo‘mitasi. O‘zbekistondagi eng ommabop muzeylar: axborot. – 2024. – URL: <https://stat.uz>

32. O‘zbekiston muzeylarida eksponatlarning umumiy soni (Milliy statistika qo‘mitasi ma’lumotlari asosida) // Afisha.uz. – 27.08.2025.